

ГРАМАТИКА. СЛОВОТВІР

УДК 811.161.2'367.627

DOI: 10.31651/2226-4388-2025-38-67-77

СЕМАНТИЧНА ПАЛІТРА І СИНТАКСИЧНІ ПАРАМЕТРИ ЧИСЛІВНИКА

***І. А. Мельник, доктор філологічних наук, професор кафедри
української мови та лінгводидактики, Волинський національний університет
імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)***

e-mail: ira_melnyk_@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5946-0261>

Scopus ID: 57220934519

***Т. Є. Масицька, доктор філологічних наук, професор кафедри
української мови та лінгводидактики, Волинський національний університет
імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)***

e-mail: masytska@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2375-1179>

Scopus ID: 57219445551

Крізь призму функційно-категорійної граматики комплексно досліджено семантичний та формально-синтаксичний потенціал числівників з оперттям на конкретний фактичний матеріал, дібраний із романів «І дощ не змис всі сліди», «Тінь командора» Надії Гуменюк. Диференційовано числівники за семантичним наповненням на означено-кількісні та неозначено-кількісні. Поширюючись на більшість кількісних назв, означено-кількісні числівники виявляють більше розмаїття за значеннєвими ознаками. До їхнього ядра зараховано власне-кількісні числівники із семантикою точно окресленої кількості предметів або абстрактно-математичного числа в цілих одиницях, до периферії – збірні і дробові, які значеннєво доповнюють систему числівникових одиниць або формують синонімічні ряди. Неозначено-кількісні числівники, позначаючи точно невизначену, неконкретизовану множинну кількість, формують невелику за обсягом групу слів і не становлять цілісної системи кількісних понять. Доведено, що числівники не мають чітко структурованих власних формально-синтаксичних позицій: у формально-синтаксичних побудовах вони заступають відповідно формально-синтаксичні функції іменників (підмета та сильнокерованого другорядного члена речення), прикметників (означення); дієслів (присудка), прислівників (обставини). Теоретичні положення послідовно підтверджені ілюстративним матеріалом, дібраним із романів Надії Гуменюк. В аналізованих романах зафіксовано числівники з означено-кількісною та неозначено-кількісною семантикою. З-поміж означено-кількісних переважають власне-кількісні числівники, іноді натрапляємо на збірні та дробові числівники.

Ключові слова: числівник, семантика, означено-кількісні числівники, неозначено-кількісні числівники, формально-синтаксична структура речення, підмет, сильнокерований другорядний член речення, присудок, означення, обставина.

Актуальність. Попри вагомі досягнення в галузі традиційної та новітньої граматики, і нині не втратила актуальності проблема вивчення окремих лексико-граматичних класів слів, їхньої семантичної та функційно-граматичної природи. Наша студія виконана в річищі функційно-категорійного підходу з проєкцією на семантичний та

формально-синтаксичний аспекти лексико-граматичного класу числівників на тлі ілюстративного матеріалу, дібраного з прозових творів Надії Гуменюк.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На матеріалі слов'янських мов числівник у порівняльно-історичному аспекті цілісно дослідила Т. Б. Лукінова [15]. Як окремий лексико-граматичний клас слів на матеріалі сучасної української мови його докладно вивчали Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк [1; 2, с. 142–157], М. В. Леонова [14, с. 128–143], І. Р. Вихованець [3; 5, с. 151–183], М. Я. Плющ [22, с. 207–220] та інші. У лінгвоукраїністиці новітні дослідження про числівник з опертям на теоретичні засади функційно-категорійної граматики І. Р. Вихованця пов'язані з іменами К. Г. Городенської, Н. М. Костусяк, О. Г. Межова, І. А. Мельник, Т. Є. Масицької та ін. Зокрема, К. Г. Городенська проаналізувала цей лексико-граматичний клас слів на тлі семантико-синтаксичної структури речення [8], Н. М. Костусяк – у проєкції на похідну валентність предиката [13], О. Г. Межов – у системі мінімальних предикатних семантико-синтаксичних одиниць [17]. Попередні наші дослідження про числівник виконані в проєкції на транспозиційну дієслівну граматику [19] та семантико-синтаксичні залежності предиката кількості [16].

Мета дослідження – комплексно проаналізувати семантичні та формально-синтаксичні параметри числівників з опертям на конкретний фактичний матеріал, дібраний із романів «І дощ не змие всі сліди», «Тінь командора» Надії Гуменюк.

Щоб досягти поставленої мети, необхідно розв'язати такі **завдання**: 1) виявити основні граматичні підходи до тлумачення числівника в традиційній і новітній лінгвістиці; 2) диференціювати числівники за семантичним наповненням; 3) схарактеризувати формально-синтаксичні функції числівників; 4) з'ясувати закономірності транспозиції лексико-граматичного класу числівників у дієслівну сферу; 5) теоретичні положення послідовно підтвердити широким фактичним матеріалом, дібраним із романів Надії Гуменюк.

Матеріали й методи дослідження. Специфікою теми передбачено використання таких методів: *методу спостереження*, орієнтованого на всебічне осмислення досліджуваного мовного явища, його коментування, узагальнення, використання з опорою на конкретний фактичний матеріал; *методу лінгвістичного опису мовних фактів* – для інвентаризації та систематизації семантичної специфіки та формально-синтаксичних функцій числівників; *методик структурно-семантичного та функційного аналізу* – для виявлення семантичного наповнення числівників й окреслення їхніх синтаксичних функцій тощо.

У лінгвоукраїністиці співіснують дві граматичні концепції числівника. Відповідно до першої його кваліфікують як окремий лексико-граматичний клас слів, відповідно до другої числівник розглядають як одиницю, позбавлену лексико-граматичного статусу [пор. напр.: Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк [1, с. 18–19] та І. Р. Вихованець [3, с. 30–34]. На нашу думку, більш переконливою є концепція числівника як окремого частиномовного класу. Саме домінувальні специфічні семантичні ознаки слів цієї частини мови, пов'язані з чітко визначеною або точно не окресленою кількістю предметів та абстрактно-математичною кількістю, і меншою мірою застосовні до нього морфологічні та синтаксичні критерії, зокрема відсутність морфологічних категорій роду і числа й невиразність власне-числівникових синтаксичних функцій, дають змогу схарактеризувати числівник як окрему частину мови.

У другій половині ХХ та в ХХІ сторіччі зросло зацікавлення мовознавців лексико-семантичним класом слів із кількісним значенням. Спочатку семантичний потенціал цих одиниць докладно аналізували в межах числівника як окремого частиномовного класу [24; 2; 15; 5; 22], а згодом їх почали вивчати в семантико-синтаксичній площині як предикати кількості – окремий предикатний клас із-поміж інших семантичних типів предикатних одиниць [4; 11; 8; 23; 12; 13; 17; 18; 19; 16].

І. Р. Вихованець диференціював числівники як номінації на позначення кількісних

понять на означено-кількісні та неозначено-кількісні [5, с. 157]. Означено-кількісні числівники слугують для точного окреслення кількості предметів або частин від цілого: *один, два, п'ять, сім, дев'ять, дванадцять, сімнадцять, триста, сімсот, двадцять п'ять, шістсот тридцять дев'ять, троє, десятеро, восьмеро, одна друга, чотири восьмих* тощо. Неозначено-кількісні числівники, не утворюючи цілісної системи понять, передають у структурі мови неконкретизовану кількість: *багато, мало, кілька, декілька, чимало, кільканадцять, кільканадцятро, стонадцять* та ін.

Означено-кількісні числівники, на противагу неозначено-кількісним, виявляють більше розмаїття за значеннєвими ознаками (власне-кількісні, збірні і дробові) й охоплюють більшість кількісних назв. До ядра означено-кількісних числівників належать власне-кількісні із семантикою точно окресленої кількості предметів або абстрактно-математичного числа в цілих одиницях, напр.: *сім дівчаток, три іграшки, одинадцять куців; п'ять, дванадцять, сорок п'ять, двісті двадцять тисяч, сім мільйонів* тощо.

До власне-кількісних числівників належать передовсім 42 слова, що становлять кількісні назви, оформлені як окремі, цілісні одиниці: *один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, сорок, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, дев'яносто, сто, двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон, квадрильйон, нуль*. Усі інші поняття з кількісною семантикою, якими оперує нині людське мислення, можна виразити, послуговуючись різноманітними поєднаннями основних 42 числівників [5, с. 158].

Оскільки власне-кількісні числівники спеціалізовані на вираженні точно окресленої кількості предметів, вони поєднуються лише з іменниками, які підлягають лічбі. Такі числівники часто трапляються на сторінках аналізованих романів, напр.: *Ви ж, Вероніко Стахівно, трьох академіків варті* (1, с. 47); *Два роки в храмі правив приїжджий, сивий як лунь, священник, на якого в старості (на превелику його радість) звалилося стільки роботи, що він і поспати вдосталь не міг* (1, с. 88); *У нас там гараж, дві чи три кімнатки – точно не знаю, стелажі для вина, мінібар* (1, с. 167); *Трапляється й два в одному – це коли в добу необхідно втиснути сорок вісім годин роботи* (2, с. 8); *Залишається взяти зразки в цих двох підозрюваних* (1, с. 206); *Наприкінці життя людина зазвичай шкодує про дві речі: що мало любила і мало подорожувала* (1, с. 7); *Отрута звалює з ніг за п'ятнадцять хвилин...* (1, с. 100) і т. ін.

Відтворюючи натуральний ряд чисел та функціуючи з числами в математичних підрахунках, власне-кількісні числівники також можуть позначати абстрактно-математичне число: *П'ять додати п'ять – десять; Два помножити на два буде чотири*.

Отже, підґрунтям числівникової системи сучасної української мови слугують власне-кількісні числівники. На їхньому тлі виразно виокремлюють інші семантичні розряди числівників, що значеннєво доповнюють систему числівникових одиниць або формують синонімічні ряди.

Іноді числівники можуть заступати постпозицію щодо іменників. Такі іменниково-числівникові сполуки слугують для позначення приблизної кількості, напр.: *Лівий бік дороги – всього за метрів три від обриву* (1, с. 13); *Років за п'ять якимось притих, пригас, уповільнив ритм життя* (1, с. 90); *Чорняве дівча років п'яти сидить на стільчику біля грубки з лялькою на руках* (1, с. 19); *Здається, років шість чи сім тому, коли це дописувала в газету, як позаштатна кореспондентка* (1, с. 10); *Тільки ж не перед полуднем, а після, і залишалася там хвилин п'ять, а не кілька годин* (2, с. 126).

На периферії означено-кількісних числівників перебувають збірні і дробові. Збірні числівники відрізняються від власне-кількісних більше формально-морфологічними параметрами, ніж значеннєвими. У сучасній українській літературній мові вони переважно виражають кількість у межах від двох до двадцяти: *двоє, троє, четверо,*

п'ятеро, шестеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцятро, дванадцятро, тринадцятро, чотирнадцятро, п'ятнадцятро, шістнадцятро, сімнадцятро, вісімнадцятро, дев'ятнадцятро, двадцятро, тридцятро. Останній числівник й обмежує вираження категорії числівникової збірності. За спостереженнями І. Р. Вихованця, збірні числівники сучасної української літературної мови не виходять за межі 20 одиниць [5, с. 160]. Характерно, що частина з них слугує для утворення здрібніло-пестливих форм: *двійко, трійко, четвірко, п'ятірко, шестірко, семірко, восьмірко.* Уважаємо за потрібне наголосити, що збірні числівники в поєднанні з квантитативними одиницями із семантикою власне-кількості можуть передавати також більші виміри, наприклад: *п'ятдесят троє, вісімдесят семеро, тисяча чотириста шістдесят троє* тощо.

Збірні числівники передусім використовують у розмовному мовленні, усній народній творчості й художній літературі. В аналізованих романах іноді натрапляємо на числівники із семантикою збірності, напр.: *Двоє хлопчаків ... нагадували радше непосидючих бісеньят, ніж янголят* (1, с. 40); *Двоє поліціантів вийшли з церковного подвір'я, але наблизитися до свого автомобіля, залишеного біля воріт, вони так і не змогли* (1, с. 95); *Біографи Вінстона Черчилля стверджують, що від самого його сімдесятиріччя за ним, як стерв'ятники, стежили восьмеро акул пера, щоб першими дізнатися і повідомити про його смерть* (2, с. 120); *У них донька та двійко чудових внуків* (2, с. 183) і т. ін.

Дробові числівники слугують для позначення точно фіксованої кількості частин як складника цілого. Для окреслення числівникових одиниць із дробовою семантикою використовують власне-кількісні числівники (у чисельнику) і субстантивовані кількісні прикметники (у знаменнику): *одна сьома, три п'ятих, дві десятих* тощо. Дробові числівники в граматичній структурі української мови розподіляють на власне-дробові й мішані кількісні сполуки [5, с. 162; 19, с. 257]. Перші вказують лише на певну кількість частин цілого: їхній знаменник сигналізує про поділ одиниці на відповідну кількість рівних частин, а чисельник містить інформацію про те, скільки таких частин узято. У знаменнику, крім субстантивованого порядкового прикметника, мовці мисленнєво використовують слово «частина», яке в мовленні зазнає елімінації: *три сьомих (частин), дві десятих (частин)* та ін. Другі є поєднанням власне-кількісних числівників із дробовими. Власне-кількісні числівники використовують на позначення кількості цілих одиниць, а дробові – на позначення певної кількості частин цілого. У ролі зв'язкового елемента між власне-кількісними і дробовими числівниками зафіксований сполучник *і*: *шість цілих і три сьомих, вісім цілих і три п'ятих.* В аналізованих романах дробові числівники зафіксовано зрідка: *...на глухих сільських дорогах ... ймовірність зустріти машину – нуль цілих і одна тисячна відсотка* (1, с. 183). Сфера поширення дробових числівників – математика та суміжні з нею науки, де вони слугують для вираження абстрактної кількості. Крім абстрактно-числових значень, дробові числівники можуть поєднуватися з іменниками для позначення точної кількості предметів або істот: *Стільців стало три восьмих; Звірят лишилося одна третя.*

Слова *пів, півтора, півтори, півтораста*, для яких типове поєднання з іменниковим родовим відмінком, належать також до дробових одиниць: *Води було пів літра. Дороги лишилося півтора кілометра; Дітей залишилося півтораста осіб.* Зазначені дробові числівники в аналізованих романах – явище непоширене, напр.: *До сімнадцятої (час Святової зустрічі) залишилося ще майже півтори години* (2, с. 21).

На переконання І. Р. Вихованця, кількісне значення дробових числівників *одна друга, одна третя, одна четверта* можуть заступати слова *половина, третина, чверть*, які за граматичними характеристиками належать до лексико-граматичного класу іменників [5, с. 163]. Вони зазвичай функціують у розмовному мовленні та художній літературі. Кількісні компоненти такого взірця авторка іноді використовує в аналізованих романах: *...мама не придумала нічого кращого, як заповісти розшукати Ізабель, якій має*

належати **половина** майна (1, с. 226); Одна **половина** його крони – в саду, а друга нависла над подвір'ям (1, с. 65); ...**третини** батьківського спадку виявилося замало (1, с. 132) і т. ін.

До неозначено-кількісних числівників належить невелика за обсягом група слів, що позначає точно невизначену, неконкретизовану множинну кількість і не становить цілісної системи кількісних понять. На переконання Г. П. Арполенко, К. Г. Городенської та Г. Х. Щербатюк, цю групу формують лише п'ять числівників: *кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, стонадцять* [1, с. 31], напр.: *Коли Рута **кілька років** тому вперше побачила цих птахів біля своєї дев'ятиповерхівки, подумала, що то міські ластівки* (2, с. 9); *Днями на сільському цвинтарі нашої Олянівки якісь бузувіри знищили **кілька надгробків**...* (1, с. 22) і т. ін. Цей перелік неозначено-кількісних числівників І. Р. Вихованець доповнив одиницями на зразок *кількасот, кількадесятеро, кільканадцятро* тощо [5, с. 164].

Їхнє коло розширюють прислівникові компоненти *мало, немало, чимало, багато, небагато* та ін., наділені семантикою великої або малої неозначеної кількості; іменники *безліч, сила, тьма, море, океан, крапля, жменька* тощо, які набувають значення «надзвичайно багато» або «надзвичайно мало»; дієслова *(не) бракує, (не) вистачає* та прислівники *(не) достатньо, (не) досить, (не) вдосталь* із семантикою достатньої чи недостатньої кількості; лічильні іменники *десяток, сотня* й означено-кількісні числівники відіменникового походження *тисяча, мільйон, мільярд* та ін., ужиті в множині, а також одиниці нечастиномовного характеру – фразеологізми, порівняльні звороти, які можуть передавати семантику від малої (дуже малої) до великої (дуже великої) неозначеної кількості [19, с. 259]. На деякі з них натрапляємо в аналізованих романах Надії Гуменюк, напр.: ***Чимало** людей із села виїхали на заробітки до чужих країн* (1, с. 90); ***Чимало** гарячих **посланців** острова Свободи одружувалися з вродливими одеситками* (1, с. 70); *...там навчалася **багато студентів** із Куби* (1, с. 70); *Користі від цього новонародженого, звісно, **небагато*** (2, с. 8); *Таких історій зараз – **хоч греблю гати*** (1, с. 34); *...вишневих автівок **хоч греблю гати**...* (1, с. 76); *...рибка випускає у воду **сотні** дрібнесеньких яскравих **ікринок** – червонястих, помаранчевих* (1, с. 59); *Та й що ж це за брат такий, що добирався за **тисячі кілометрів**, ... промчав, як вихор, селом і зник?* (1, с. 76); *Таких, як вона, **мільйони, тисячі** їх гине щоденно...* (1, с. 218); *У дев'яності впали стіни заблокованості – і **тисячі** українських **емігрантів** рушили на рідну землю, щоб нарешті через **десятки років** побачити місця, де народилися* (2, с. 182). Схарактеризовані морфологічні засоби засвідчують широкий спектр реалізації семантики неозначеної кількості.

Характерно, що в частині підручників, адресованих здобувачам філологічних спеціальностей ЗВО, а також у шкільній практиці переважає більш широке розуміння числівника як частини мови, уживаної на означення не лише абстрактно-математичного числа або певної кількості однорідних предметів, а і їхнього порядку за лічби. Таке трактування числівника передбачає виокремлення в його складі порядкових числівників, які позначають порядкове місце одного предмета в ряду інших за їхньої лічби і відповідають на питання *котрий? котра? котре? котрі?* [7, с. 104; 22, с. 214; 21, с. 271].

Порядкові слова з огляду на їхні лексико-граматичні властивості сучасні мовознавці витлумачують по-різному, неоднаково визначають їхню частиномовну належність. Традиційний погляд має опертям лексико-семантичні й деякі лексико-граматичні зв'язки порядкових слів із кількісними числівниками, на підставі чого їх зараховують до розряду порядкових числівників. Цього погляду дотримуються автори сучасних шкільних підручників та частини посібників для ЗВО (див. напр. [7; 22; 21]). За спостереженнями М. Плющ, «порядкові числівники семантично наближаються до кількісних числівників як слова, за допомогою яких передається кількість, але в порядкувому слідуванні предметів під час переліку, обліку їх. <...> Порядкові числівники позначають не сталі (статичні) ознаки предметів, що властиве прикметникам, а вказують на кількість однорідних

предметів при обліку їх відповідно до порядку слідування в підрахунках, наприклад: п'ять столів – перший, другий, третій, четвертий, п'ятий стіл» [22, с. 215].

Інші міркування щодо цього класу слів висловлюють автори академічного видання «Сучасна українська літературна мова: морфологія» [24]; автори академічної граматики української мови [5], деякі автори підручників для студентів ЗВО [14; 9] та ін. Дослідники зважають на граматичні ознаки порядкових слів, тому кваліфікують їх як порядкові прикметники, адже для порядкових слів, як і для лексико-граматичного класу прикметників, характерні категорії роду, числа та відмінка, зrealізовані у формах узгодження з іменником. Доповнює їхню граматичну прикметникову природу спільна з іменником система відмінювання, така сама синтаксична функція означення, напр.: – *А здогадайтеся з першого разу... – Навіть із третього не берусь, – засміялася Рута* (1, с. 26); *Четверте «Санькове» колесо* вдячно зблиснуло вслід йому мокрою гумою та нікелевою серцевиною (1, с. 27); *Надворі двадцять перше століття*, а в деяких головах отакий-от містичний вінегрет!.. (1, с. 23); *І лише тиждень тому з'явилася друга жінка* (2, с. 25).

Числівник, на противагу іменникові – центральній іменній частині мови, прикметникові як тісно пов'язаній у граматичному плані з іменником периферійній іменній частині мови, не має своєї синтаксичної позиції, яка б вирізняла його з-поміж інших частиномовних класів слів. Це дало підстави М. В. Леоновій стверджувати, що «числівник не має власної первинної функції, залежної від його лексичного значення» [14, с. 131]. У структурі речення він перебуває у формально-синтаксичних позиціях інших частиномовних класів [19, с. 245].

За спостереженнями І. Р. Вихованця, власна синтаксична специфіка числівника на тлі іменних частиномовних класів «полягає передусім у поділі синтаксичних функцій на два класи: 1) функціонування числівників у складі числівниково-іменникових сполук, тобто у супроводі іменника; 2) функціонування числівників як самодостатнього компонента речення, тобто відокремлене від іменника використання, вживання без супроводу іменника. Саме перше (числівниково-іменникове) функціонування для числівників визначальне» [5, с. 182].

Із синтаксичного погляду числівник з іменником переважно становлять неподільний компонент речення, пор.: *У нас тут на кухні два столові прибори, дві чашки з непочатим чаєм і два надкушені тістечка* (2, с. 69); *Та й чого боятися двом відважним героям на світанку...* (1, с. 42); *За п'ять місяців цей всюдисущий дуєт ...обнишпорив кожен закапелок в Олянівці...* (1, с. 40); *Навіть пригрозили, що посадять на п'ятнадцять діб, якщо буду морочити їхні вельми зайняті серйознішими справами голови* (1, с. 46); *Баба Ганя теж сто порад може дати* (1, с. 34); *За кілька хвилин дістала, щоб покласти на столик* (2, с. 7); *Вона пережила кілька воєн...* (1, с. 87). У таких реченневих структурах числівники з іменниками формують єдиний складений член речення, вихідною структурою якого є речення, де числівник разом з аналітичною синтаксичною дієслівною морфемою заступає позицію присудка, пор.: *Поліцейських було двоє + Поліцейські відчинили браму* —> *Двоє поліцейських відчинили браму...* (2, с. 195).

Числівниково-іменникові сполуки в називному відмінку перебувають у позиції підмета, а в знахідному відмінку – у позиції сильнокерованого другорядного члена речення, пор.: *Минуло три дні...* (1, с. 45); *...там ще дві медички було* (1, с. 39) і *...якісь бузувіри знищили кілька надгробків* (1, с. 22); *Бабуся казала, що Бог дав її єдиному синові два найцінніші скарби – золоте серце і золоті руки* (1, с. 97). Характерно, що в семантико-синтаксичному плані числівниково-іменникові сполуки в називному відмінку заступають позицію суб'єкта, а в знахідному – позицію об'єкта, що валентно зумовлені основним предикатом речення.

Числівники на позначення абстрактно-математичних числових значень, уживаючись без супроводу іменників, дублюють їхні формально-синтаксичні функції, зокрема функції простого підмета і керованих другорядних членів речення, напр.: *Шість ділиться на три.*

Спеціалізуючись на вираженні абстрактно-математичних значень, числівники потрапляють у валентну рамку основного предиката й заступають первинні іменникові позиції.

Субстантивовані числівники, набуваючи самостійних морфологічних ознак – відмінка, числа і роду, виконують функцію підмета або керованого члена речення – додатка, напр.: *Одна голова подумала, а обидві вирішили: не змовляючись брати кинулися з хати і щодуху залопотіли на цвинтар* (1, с. 42); *...перед усіма чотирма широко відчинила двері колонія для малолітніх порушників* (1, с. 37); *Писав Макс, що обоє вдалися в нього* (2, с. 182) і т. ін. Здатність числівників заступати формально-синтаксичну позицію присудка, що є первинною для лексико-граматичного класу дієслів, зумовила виокремлення ще одного різновиду іменного складеного присудка – числівникового [19, с. 247; 10], який традиційно вважають нетиповим [6, 24–30]. Числівниковий різновид іменного складеного присудка як складна аналітична сполука зреалізований через два компоненти: дієслівний зв'язковий та числівниковий, перший слугує виразником граматичної функції, другий – носієм кількісної семантики.

Числівниковий компонент іменного складеного присудка з підметом найчастіше поєднують дві морфеми-зв'язки (*бути* і *становити*), а також ті самі морфеми-напівзв'язки, що й іменникову та прикметникову частини (*ставати* / *стати*, *лишатися* / *лишитися*, *виявлятися* / *виявитися*, *зоставатися* / *зостатися*, *залишатися* / *залишитися*), й низка інших (*мати*, *досягти*, *дорівнювати*, *налічувати*, *нараховувати*, *сягати* / *сягнути*, *налічуватися*, *нараховуватися*, *виповнюватися* / *виповнитися*, *сповнюватися* / *сповнитися*, *минати* / *минути* та ін.) [5, с. 371].

«Морфема-зв'язка *бути* або інші морфеми-напівзв'язки на зразок *стати*, *лишитися*, *зостатися*, *виявитися*, *здаватися* та ін., слугуючи зв'язковими елементами між числівниковим компонентом та підметом двоскладного речення, засвідчують аналітичний вияв переходу числівника у формально-синтаксичну позицію дієслова. Вони закріплюють притаманні дієслову парадигматичні характеристики, зокрема категорії часу, способу та особи, зрідка – виду» [19, с. 247], пор.: (*Хлопчаків*) *двоє* (1, с. 40); *Хлопчаків було двоє*; *Хлопчаків буде двоє*; *Хлопчаків було б двоє*; *Хлопчаків нехай буде двоє* і т. ін.

Числівникова частина іменного складеного присудка у формально-синтаксичній структурі речення спеціалізована на позначенні точної кількості предметів або точно не визначених, узагальнено-кількісних понять [4, с. 110]. У типових виявах числівникову частину з підметом у родовому відмінку поєднує морфема-зв'язка *бути*, що в теперішньому часі має переважно імпліцитний вияв, зрідка інші морфеми-напівзв'язки *стати*, *лишитися*, *залишитися*, *виявитися* та ін.: (*Дзвонів*) ... *кілька*... (1, с. 89); *Варіантів* ... *багато* (2, с. 221); (*Студентів із Куби*) ... *багато* (1, с. 70); (*Пацієнтів*) ... *двоє* (1, с. 136); ... *в клініці їх тридцять шість* (1, с. 136); *До сімнадцятої (час Святової зустрічі) залишилося ще майже півтори години* (2, с. 21) і т. ін.

Складники числівникового різновиду іменного складеного присудка, спеціалізовані на позначенні точної кількості предметів або точно не визначених, узагальнено-кількісних понять, корелюють відповідно з компонентами семантико-синтаксичної побудови – означено-кількісними та неозначено-кількісними предикатами – типовими одновалентними предикатними одиницями, наділеними лівобічною суб'єктною валентністю, що поширена на різноманітну іменникову лексику – назви осіб, конкретних предметів та ін.

Кількісні числівники, що зафіксовані в усіх непрямих відмінках, крім знахідного, подібно до лексико-семантичного класу прикметників, узгоджуючись з опорними іменниками, виконують функцію означення [7, с. 108; 5, с. 182], пор.: *...вона місяць тому випускала в небо двох їхніх заблудлих чорнопузиків* (2, с. 9); *Ви ж, Вероніко Стахівно, трьох академіків варті* (1, с. 47); *Я агент аж п'яти розвідок* (1, с. 29); *А кількох років і не було* (1, с. 30); *Та й чого боятися двом відважним героям на світанку...* (1, с. 42) та ін. Формально-синтаксична позиція приіменникового другорядного члена речення означення

корелює з валентно не зумовленою предикатом атрибутивною семантико-синтаксичною позицією, яка є первинною для лексико-граматичного класу прикметників. Числівники у складі іменниково-числівникових сполук функціують як неузгоджені означення, напр.: *Чорняве дівча років п'яти сидить на стільчику біля грубки з лялькою в руках* (1, с. 19) і т. ін.

У формально-синтаксичній структурі речення порядкові числівники, як і прикметники, перебуваючи в синтаксичному зв'язку з іменниками, узгоджуються з ними в роді, числі й відмінку та заступають позицію означення, напр.: *Хоча можливий і третій варіант...* (1, с. 127); *Четвертий день повні* (1, с. 79); *Тася чекала на другу дитину* (1, с. 73); *Святослав же постелив їй у другій кімнаті, на бабусиному ліжку...* (1, с. 78); – *Тридцять восьмий розмір жіночого взуття – найпоширеніший, – зауважила Рута* (1, с. 124).

Числівниково-іменникові сполуки також можуть виконувати функцію обставини, а саме обставини часу, місця і под., яка залежить не від окремого слова в реченні, а від речення цілком. В аналізованих реченнєвих структурах вони найчастіше зафіксовані в позиції обставини часу, напр.: *Отрута звалює з ніг за п'ятнадцять хвилин...* (1, с. 100); *За два роки Розалія Гардинська отримала запрошення від доньки та зятя...* (1, с. 73); *Де була упродовж семи днів?* (2, с. 124); *3 п'ятнадцяти років Рута дає собі раду сама* (1, с. 20); *Років за п'ять* якось притих, пригас, уповільнив ритм життя (1, с. 90); *На якийсь час, усього на кілька місяців, поки народиться маля...* (1, с. 73); *Саме двадцять дев'ятого вересня у селі відкрили чергову крамницю Артема Піщинського...* (1, с. 123); *Алесандро за три місяці закінчував навчання і повинен був повернутися на Кубу* (1, с. 73); *За вісім років так і не народила дитини...* (1, с. 90).

Іноді також натрапляємо на реченнєві конструкції, у яких кількісні числівники у складі іменниково-числівникових утворень виконують роль обставини місця, напр.: *...зустрів пані, яка йшла вулицею десь за три хати від будинку жертви* (2, с. 72); *Кардоне оселилися в місті Тарара, розташованому на березі Мексиканської затоки, усього за двадцять кілометрів від Гавани* (1, с. 72); *Це ж за десять кроків від зупинки* (1, с. 111). У семантико-синтаксичному плані ці числівники потрапляють у типову для прислівників функцію детермінантного члена речення.

Таку саму синтаксичну функцію виконують порядкові числівники в поєднанні з іменниковими компонентами, напр.: *... ми з ним з першого дня не контактимо* (2, с. 166); *Жанна провела Руту на другий поверх, до спальні* (1, с. 56); *Двадцять п'ятого серпня 1983 року бабуся із маленькою внучкою вилетіли з Гавани* (1, с. 73) і т. ін.

Висновки й перспективи. Отже, числівники як осібний лексико-граматичний клас слів не мають чітко структурованих власних формально-синтаксичних позицій. У формально-синтаксичних структурах вони заступають відповідно формально-синтаксичні функції іменників (підмета та сильнокерованого другорядного члена речення), прикметників (означення); дієслів (присудка), прислівників (обставини). В аналізованих романах використані числівники означено-кількісної та неозначено-кількісної семантики в усіх зазначених формально-синтаксичних позиціях. З-поміж означено-кількісних переважають власне-кількісні числівники, іноді натрапляємо на збірні та дробові числівники. Перспективу вбачаємо в дослідженні семантико-синтаксичних позицій числівників та інших лексико-граматичних класів слів на конкретному ілюстративному матеріалі сучасної української мови.

Список використаної літератури

1. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови : [монографія]. Київ : Наук. думка, 1982. 132 с.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : [підручник]. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія]. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.

4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія]. Київ : Наук. думка, 1992. 222 с.
5. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / за ред. чл.-кор. НАН України І. Вихованця. Київ : Унів. вид-во «Пультари», 2004. 398 с.
6. Вінтонів М. О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський державний університет. Дніпропетровськ, 1997. 23 с.
7. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис : [підручник]. Київ : Вища шк., 1989. 334 с.
8. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : РВВ «Вежа», 2002. № 5. С. 23–26.
9. Горпинич В. О. Морфологія української мови : [підручник]. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
10. Диня О., Мельник І. Числівникова репрезентація присудка у прозових творах Надії Гуменюк. *Scripta manent: молодіжний науковий вісник факультету філології та журналістики*. Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2023. Вип. 10. С. 38–41.
11. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис. Донецьк : Дон НУ, 2001. 662 с.
12. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Київ, 2008. 24 с.
13. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
14. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова : морфологія. Київ : Вища шк., 1983. 264 с.
15. Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ : Наук. думка, 2000. 370 с.
16. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей : [монографія]. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
17. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
18. Мельник І. Семантичні групи відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2013. Вип. 26. С. 40–46.
19. Мельник І. А. Транспозиційна граматики українського дієслова : [монографія]. Луцьк : Надстир'я, 2015. 476 с.
20. Мельник І. А. Транспозиція частиномовних класів у дієслово в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2016. 36 с.
21. Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2023. 440 с.
22. Плющ М. Я. Граматики української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [підручник]. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
23. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Київський національний ун-т культури і мистецтв. Київ, 2002. 19 с.
24. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.

Список використаних джерел

1. Гуменюк Н. І дощ не змиє всі сліди. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 240 с.
2. Гуменюк Н. Тінь командора. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 240 с.

References

1. Arpolenko, H. P., Horodenska, K. H. & Shcherbatiuk, H. Kh. (1982). *Chyslivnyk ukrainskoi movy* [Ukrainian language numeral dictionary]: monohrafiya. Kyiv: Nauk. dumka, 132 (in Ukr.).
2. Bezpoiasko, O. K., Horodenska, K. H. & Rusanivskiyi, V. M. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia* [Grammar of the Ukrainian language. Morphology]: pidruchnyk. Kyiv: Lybid, 336 (in Ukr.).
3. Vykhovanets, I. R. (1988). *Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti* [Parts of speech in the semantic grammatical aspect]: monohrafiia. Kyiv: Nauk. dumka, 256 (in Ukr.).
4. Vykhovanets, I. R. (1992). *Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy* [Essays on the functional syntax of the Ukrainian language]: monohrafiia. Kyiv: Nauk. dumka, 222 (in Ukr.).
5. Vykhovanets, I. & Horodenska, K. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* [Theoretical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Univ. vyd-vo "Pulsary", 398 (in Ukr.).
6. Vintoniv, M. O. (1997) *Typolohiia form prysudka v suchasnii ukrainskii movi* [Typology of predicate forms in the modern Ukrainian language]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Dnipropetrovsk, 23 (in Ukr.).

7. Volokh, O. T., Chemerysov, M. T. & Chernov, Ye. I. (1989). Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia. Syntaksys [Modern Ukrainian literary language. Morphology. Syntax]: pidruchnyk. Kyiv: Vyscha shkola, 334 (in Ukr.).
8. Horodenska, K. H. (2002). Semantychnyi i morfolohichnyi potentsial predykativ kilkosti [Semantic and morphological potential of quantity predicates]. In : *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky* [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn State University]. Lutsk: RVV "Vezha", 5, 23–26 (in Ukr.).
9. Horpynych, V. O. (2004). Morfolohiia ukrainskoi movy [Morphology of the Ukrainian language]: pidruchnyk. Kyiv: VTs "Akademiia", 336 (in Ukr.).
10. Dynia, O. & Melnyk, I. (2023). Chyslivnykova reprezentatsiia prysudka u prozovykh tvorakh Nadii Humeniuk [Numeral representation of the predicate in the prose works of Nadiya Gumenyuk]. In : *Scripta manent: molodizhnyi naukovyi visnyk fakultetu filologii ta zhurnalistyky* [Scripta manent: youth scientific bulletin of the Faculty of Philology and Journalism]. Lutsk: VNU imeni Lesi Ukrainky, 10, 38–41 (in Ukr.).
11. Zahnitko, A. P. (2001). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax]. Donetsk: DonNU, 662 (in Ukr.).
12. Kavera, N. V. (2008). Semantychna typolohiia predykativ stanu [Semantic typology of state predicates]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 24 (in Ukr.).
13. Kostusiak, N. M. (2012). Struktura mizhrivnevnykh katehori suchasnoi ukrainskoi movy [The structure of interlevel categories of the modern Ukrainian language]: monohrafiia. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 452 (in Ukr.).
14. Leonova, M. V. (1983). Suchasna ukrainska literaturna mova: morfolohiia [Modern Ukrainian literary language: morphology]. Kyiv: Vyscha shkola, 264 (in Ukr.).
15. Lukinova, T. B. (2000). Chyslivnyky v slovianskykh movakh (porivnialno istorychnyi narys) [Numerals in Slavic languages (comparative and historical essay)]. Kyiv: Nauk. dumka, 370 (in Ukr.).
16. Masytska, T. Ye. (2016). Typolohiia semantyko-syntaksychnykh rechennievykh zalezhnosti [Typology of semantic-syntactic sentence dependencies]: monohrafiia. Lutsk: PVD "Tverdynia", 416 (in Ukr.).
17. Mezhev, O. H. (2012). Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odyntys [The typology of semantic syntactic sentence dependencies]: monohrafiia. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 464 (in Ukr.).
18. Melnyk, I. (2013). Semantychni hrupy vidchyslivnykovykh diieslivnykh syntaksychnykh transpozitiv [Semantic groups of lexical verb syntactic transposits]. In : *Linhvistychni studii* [Linguistic studies]. Donetsk: DonNU, 26, 40–46 (in Ukr.).
19. Melnyk, I. A. (2015). Transpozysii hramatyka ukrainskoho diieslova [Transposition grammar of the verb in the Ukrainian language]: monohrafiia. Lutsk: Nadstiria, 476 (in Ukr.).
20. Melnyk, I. A. (2016). Transpozysii chastynomovnykh klasiv u diieslovo v suchasni ukrainskii literaturnii movi [Transposition of the part of speech classes into the verb in the modern Ukrainian literary language]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 36 (in Ukr.).
21. Mykytiuk, O. (2023). Suchasna ukrainska mova: samobutnist, systema, norma [Modern Ukrainian language: identity, system, norm]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki, 440 (in Ukr.).
22. Pliushch, M. Ya. (2010). Hramatyka ukrainskoi movy. Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia [Grammar of the Ukrainian language. Morphemics. Word formation. Morphology]: pidruchnyk. Kyiv: Vydavnychi Dim "Slovo", 328 (in Ukr.).
23. Popovych, N. M. (2002). Syntaksychna struktura rechen z chyslivnykovym komponentom u suchasni ukrainskii movi [Syntactic structure of sentences with a numerical component in modern Ukrainian]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 19 (in Ukr.).
24. Bilodid, I. K. (Ed.) (1969). Suchasna ukrainska literaturna mova: morfolohiia [Modern Ukrainian literary language: morphology]. Kyiv: Nauk. dumka, 583 (in Ukr.).

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Humeniuk, N. (2023). I doshch ne zmyie vsi slidy [And the rain won't wash away all the traces]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub "Klub Simeinoho Dozvillia", 240 (in Ukr.).
2. Humeniuk N. (2023). Tin' komandora [The shadow of the commander]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub "Klub Simeinoho Dozvillia", 240 (in Ukr.).

SEMANTIC PALETTE AND SYNTACTIC PARAMETERS OF NUMERALS

Iryna Melnyk, Doctor of Philological Sciences, Professor of the

Department of Ukrainian Language and Linguistics,

Lesia Ukrainka Volyn National University

e-mail: ira_melnyk_@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5946-0261>

Scopus ID: 57220934519

Tetiana Masytska, Doctor of Philological Sciences, Professor of the

Department of Ukrainian Language and Linguistics,

Abstract. Introduction. Despite of significant achievements in both traditional and modern grammar, the study of individual lexical-grammatical word classes, their semantic and functional-grammatical nature, remains an area of considerable interest. The relevance of our research is due to the lack of studies in Ukrainian linguistics on the semantic distinctiveness and syntactic potential of numerals used in the novels by Nadiya Humeniuk.

The purpose. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of the semantic and formal-syntactic parameters of numerals, based on specific factual material selected from the novels “*And the Rain Will Not Wash Away All Traces*” and “*The Commander’s Shadow*” by Nadiya Humeniuk.

The methods. The specificity of the topic requires the use of the following methods: the observation method, aimed at a comprehensive understanding of the studied linguistic phenomenon, its commentary, and generalization, based on specific factual material; the linguistic description method for inventorying and systematizing the semantic specificity and formal-syntactic functions of numerals; the methods of structural-semantic and functional analysis to identify the semantic content of numerals and outline their syntactic functions, etc.

Main results of the study. A differentiation of numerals based on semantic content into definite-quantitative and indefinite-quantitative numerals has been carried out. The core of the definite-quantitative numerals consists of cardinal numerals with the semantics of a precisely defined quantity of objects or an abstract-mathematical number in whole units, while the periphery includes collective and fractional numerals, which semantically complement the numeral system or form synonymous series. Indefinite-quantitative numerals, denoting an imprecisely defined, non-concretized plural quantity, form a small group of words and do not constitute a complete system of quantitative concepts. Numerals do not have clearly structured formal-syntactic positions. In formal-syntactic sentence constructions, they perform formal-syntactic functions of nouns (subject and strongly governed secondary sentence members), adjectives (modifiers), verbs (predicates), and adverbs (circumstances).

Originality. The originality of our study lies in the fact that for the first time in Ukrainian linguistics, through the lens of functional-categorical grammar, the semantic and formal-syntactic aspects of the lexical-grammatical class of numerals have been comprehensively studied, based on specific factual material from the novels “*And the Rain Will Not Wash Away All Traces*” and “*The Commander’s Shadow*” by Nadiya Humeniuk.

Conclusion. In the texts of the analyzed novels, as well as in the grammatical system of the Ukrainian language, numerals with definite-quantitative and indefinite-quantitative semantics are recorded, performing formal-syntactic functions of nouns (subject and strongly governed secondary sentence members), adjectives (modifiers), verbs (predicates), and adverbs (circumstances). Among the definite-quantitative numerals, cardinal numerals prevail, with occasional occurrences of collective numerals and fractional numerals.

Key words: numeral, semantics, definite-quantitative numerals, indefinite-quantitative numerals, formal-syntactic structure of a sentence, subject, strongly governed secondary sentence member, predicate, modifier, circumstance.

Надійшла до редакції: 23.03.25.

Прийнято до друку: 17.05.25